

FARZAND TARBIYASIDA OILANING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK O‘RNI VA AHAMIYATI

Keldiyorov Furqat Cho'lli o'g'li
Nishon Tumani 18-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada oilaning farzand tarbiyasidagi ijtimoiy va psixologik roli yoritiladi. Oila a'zolarining farzandning shaxsiy rivojlanishi, xulq-atvori, ijtimoiy moslashuvi va hissiy barqarorligiga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, sog'lom oilaviy muhit yaratish orqali bolada ijobiy qadriyatlar, mas'uliyat va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish usullari bayon etiladi.

Kalit so'zlar: oila, farzand tarbiyasi, psixologik muhit, ijtimoiy moslashuv, hissiy rivojlanish, ota-ona mas'uliyati, tarbiyaviy usullar, ijobiy muloqot, sog'lom oila, shaxs rivoji.

KIRISH

Farzand tarbiyasi jarayonida oila — eng asosiy va birinchi ta'lim muassasasi hisoblanadi. Bola ota-ona mehrini, hurmatini va e'tiborini aynan oiladan oladi. Oila nafaqat himoya va xavfsizlik manbai, balki bolaning ijtimoiy qobiliyatlari, muloqot ko'nikmalari va hissiy barqarorligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ota-onaning tarbiyaviy yondashuvi, psixologik qo'llab-quvvatlashi va o'zaro hurmat muhitini yaratishi bolaning o'ziga ishonchi va ijobiy “men” konsepsiyasini shakllantiradi. Aksincha, e'tiborsizlik, ziddiyatli yoki tajovuzkor muhit bola shaxsida qo'rquv, xavotir va ichki ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Bu holat uning o'qishdagi natijalari, tengdoshlari bilan munosabatlari va ijtimoiy faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Oila farzandning ijtimoiy moslashuvi uchun namuna bo'lishi lozim. Bola ota-onaning muloqot uslubini, muammolarni hal qilish tarzini kuzatadi va ularni o'z xulqiga tatbiq etadi. Shu sababli oilada mehr-muhabbat, adolat, muloqot va qo'llab-quvvatlash prinsiplarini tatbiq etish muhimdir.

Shuningdek, oilaning ijtimoiy roli ham katta ahamiyatga ega. Ota-onalar jamiyatlardagi axloqiy qadriyatlarni, mehnatsevarlik, hurmat va mas'uliyat kabi fazilatlarni farzandlariga o'rgatadi. Bu orqali bola nafaqat shaxs sifatida, balki kelajakda jamiyat a'zosi sifatida ham ijobiy fazilatlarga ega bo'ladi.

Bugungi kunda oilaviy tarbiyaning qiyinlashuvi shundaki, birinchidan, jamiyat taraqqiy etib borgan sari har tomonlama yetuk insonni shakllantirish talablari ortib boraveradi. Bu esa oilada bolaga estetik, jinsiy tarbiya, axloqiy tarbiya berish sifati va ko'lamini oshirish talabini qo'yadi. Ta'lim-tarbiya, odob-axloq bolalikdan berilgani ma'qul. Rasululloh (a.s.): “Birontangiz o'z farzandlaringizni tartib-intizomga o'rgatsa,

bu har kuni sadaqa bergandan yaxshiroqdir”, deya marhamat qilganlar.

Bolalarni intizomga o‘rgatish oila mustahkamligiga asos bo‘ladi. Islom shu ma'noda ota-onalarni o‘z farzandlariga sog‘lom tarbiya berishga rag‘batlantiradi. Hadisi sharifda “Farzandlaringizni hurmat qiling va ularni yaxshi xulq bilan xulqlantiring” deb ta'kidlangan.

Farzand tarbiyasi jarayonida bola huquqlarining kamsitilmasligi talab etiladi. Oilaviy tarbiya ijtimoiy tarbiyaga nisbatan bolalarning ruhiy olamiga, hissiyoti va tuyg‘ulariga chuqur ta'sir ko‘rsatadi. Taniqli pedagog A.S.Makarenko besh yoshgacha bo‘lgan tarbiya bolaning shaxsiyati shakllanishida o‘ta muhim ahamiyatga ega ekanini qayd etib o‘tgan. Bu haqda u shunday deb yozgan: “...tarbiyaning bosh asosi besh yoshda nihoyasiga yetadi, demak, siz besh yoshgacha nima qilgan bo‘lsangiz, bu tarbiyaviy jarayonning 90 foizini tashkil etadi, keyingi tarbiya esa qayta tarbiyalash negizida davom etadi”. Mana shu jarayonda bola tarbiyasiga o‘ta e'tiborli bo‘lish lozim.

Yoshlarning qalbi va ongida sog‘lom hayot tarzi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg‘usini shakllantirishda, har jihatdan barkamol etib tarbiyalashda buyuk mutafakkir ajdodlarimiz merosi katta ahamiyat kasb etadi. Zero, hayotning asl mazmun-mohiyatini anglab yetishga o‘z umri va salohiyatini bag‘ishlagan allomalarimizning asarlarida sog‘lom avlod tarbiyasi bilan bog‘liq masalalarga alohida o‘rin berilgan.

Sharq allomalari o‘z asarlarida farzandlarga tarbiya va ta'lim berish, uni ma'rifatu madaniyatga yetaklash muammolariga e'tibor berganlar. Buyuk mutafakkirlar farzand tarbiyasi, go‘zal axloqning inson kamolotiga sabab bo‘luvchi yuksak fazilat ekanini ta'kidlaganlar. Jumladan, Imom Buxoriyning “alAdab al-mufrad hadislar to‘plami, Abu Lays Samarqandiyning “Tanbehul g‘ofiliyn” asarlarida farzandlarga yuksak insoniy fazilatlarni kamol toptirish tarannum etilgan.

Yurtimiz ulamolari o‘z asarlarida farzandining chiroyli odobidan umid qilgan ota-ona, uni muntazam ravishda husni xulq asosi bo‘lgan muomala odobining quyidagi qirralari bilan tanishtirib borishi muhim ekanini alohida ta'kidlaganlar:

- farzandingiz odamlar bilan muomalada shirinso‘z, muloyim, bosiq va kamtar bo‘lishiga e'tibor qarating;

- odamlar xursandchiligini baham ko‘rish, g‘am-anduhidan qayg‘urish, molmulkiga xiyonat qilmaslik, yaxshilikka chorlab, yomonlikdan qaytarish husni xulq egalariga xos fazilatlardandir. Shuning uchun farzandingizga ana shu xislatlarni bolalikdan singdirish payida bo‘ling;

- farzandingizga o‘zgalar bilan muomala chog‘ida boshqalarni g‘iybat qilish, o‘zgalarini mensimaslik, obro‘si, boyligi yoki mansabiga qarab munosabat ko‘rsatish ham odobsizlik ekanini uqtirib boring;

-yoshi ulug' kishilar, ustozlar bilan muomalada ularning ko'ziga tik boqmay, gaplarini jim tinglash, savollarigagina javob qaytarish, buyruqlarini sidqidildan bajarish ham bolalar qalbiga jo qilishga e'tibor bering.

Mamlakatimizda sodir bo'layotgan iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarning xalq milliy ruhiyatining negizi bo'lmish oilaviy munosabatlarda aks etishini tadqiq etish muhim masaladir. Oilaviy munosabatlar tizimi juda murrakkab va ancha teran mazmunga ega bo'lib, o'z ichiga er-xotin o'rtasidagi, ota-ona va farzandlar, aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi va shu kabi qator munosabatlar tizimini oladi. Oiladagi shaxslararo munosabatlar shaxs shakllanishining muhim omili hisoblanadi. Oilaning eng muhim vazifalaridan biri shaxs rivojlanishi uchun munosib sharoitni yaratishdir.

Psixologik amaliyotda eng ko'p to'qnash kelish mumkin bo'lgan masalalardan biri – ota-onalarning voyaga yetgan farzandlari bilan bo'ladigan munosabatlariga doir muammolardir. Odatda bunday muammo bilan ko'pincha ona murojaat qiladi, biroq ota-ona, ba'zan otaning o'zi yordam so'raydigan holatlar ham uchraydi. Ota-onalarning farzandlari borasidagi munosabatlarini shartli ravishda to'rt guruhga bo'lish mumkin (albatta, mazkur shikoyatlar birbirini inkor qiladigan emas, balki taqozo etadigan muammolar bilan bog'liq bo'ladi):

1. Farzandlar bilan muloqotning yo'qligi: ularning qanday yashayotganlari, qiziqishlari, intilishlarini bilmaslik, bolalari bilan «ochilib» gaplashmaslik, ota (ona) sifatida begonaligini his etish va h.k. Bunday muammolarga ega mijozlar uchun farzandlari to'g'risidagi quyidagi fikr-mulohazalar xos bo'ladi: «Men uni umuman tushunmayman», «Men uning qaerlarda bo'lishi, do'stlari xususida hech narsa bilmayman», «U menga o'zi haqida hech narsa demaydi, menga ishonchsizlik bilan qaraydi» va sh.k.

2. Farzandlarning ota-onaga nisbatan hurmatsizlarcha, keskin munosabati; arzimagan sabablar bilan doimiy nizoga borishi, janjallashishi. Bunday holga «U doim menga qo'pollik qiladi, men bilan hisoblashmaydi, menga biror narsada ko'maklashmaydi, yordam bermaydi» qabilidagi shikoyatlar xosdir.

Jamiyatimizda olib borilayotgan barcha o'zgarish va ma'naviy islohotlar jamiyatda komil-barkamol shaxsni tarbiyalashga qaratilgandir, bu esa o'z navbatida yaxshi fuqaro, jamiyatning barkamol a'zosini tarbiyalash hamdir. Shuning uchun oila muhitida ota-ona va farzand orasidagi munosabatlarni to'g'ri tashkil etish bilan oilada yuz berishi mumkin bo'lgan nizolarning oldini olinadi. Tarbiya bizdan ko'p narsalarni talab qiladi. Masalan, oila muqaddasligini chuqur anglash kerak. Avlodlar o'zgarishi mumkin, yillar bir-biriga o'xshamasligi mumkin. Ammo yurakdagi mehr-muhabbat hech qachon o'zgarmaydi. Muhabbat bu- avvalo inson o'ziga ishonishi, o'zini hurmat qilish uchun ham jasorat talab qiladi. Farzandlar o'zidan o'zi katta bo'lib qolmaydi ularga kiyim, oziq-ovqat, uy-joy zarur. Shuningdek, albatta ta'lim olishi uchun sharoit

kerak. Afsuski, hozirgi kunda ular uchun qo‘l telefoni zarur deb hisoblashadi. Biroq farzandlar tarbiyasi uchun eng muhimi insoniy samimiyat va ota-onaning e‘tibori va mehr-muhabbatidir. Shunaqangi me‘yorlar mavjudki ularni o‘zgartirish mumkin emas. Bu insonni biologik xususiyatlari hisoblanadi.

Bola oilada shakllanadi, ravnaq topadi. Shu sababdan oila bola uchun tarbiya o‘chog‘idir. Oila institutini yanada mustahkamlash va rivojlantirish, yurtimizda oilalarni, ayniqsa, yosh oilalarning huquqiy va ijtimoiy – iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish, jismonan sog‘lom, ma‘nan yetuk va har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalashda oilaning rolini mustahkamlash, sog‘lom oilani shakllantirish, mahallalar mavqeini mustahkamlash va rolini kuchaytirish, borasida olib borilayotgan islohatlarni yanada rivojlantirishga doir keng ko‘lamli chora-tadbirlar tashkil etilmoqda. Sog‘lom bola tarbiyasida mahallaning rolini kuchaytirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqilmoqda. Sog‘lom bolaning shakllanishida ta‘lim va sportning rolini kuchaytirish, ularni zamon talablariga muvofiq jihozlash, yuqori malakali pedagog va mutaxassislar bilan ta‘minlash, bolalarni maktabga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, boshlang‘ich ta‘lim sifatini yuksaltirish, ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish, sog‘lom turmush tarzini faol targ‘ib etish, bolalar, ayniqsa, qizlar o‘rtasida jismoniy tarbiya va sportga mehr uyg‘otish bo‘yicha aniq choratadbirlarni amalga oshirish hamda Kam ta‘minlangan oilalarda voyaga yetayotgan ukuvchilarni sport turlari va jismoniy tarbiya bilan shug‘ullanishga keng jalb qilish. Iqtidorli bolalarning intellektual salohiyatini qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yanada yaxshilash maqsadida iqtidorli bolalarning individual salohiyatini rivojlantirish va ro‘yobga chiqarish maqsadida ularning xalqaro fan olimpiadalarida ishtirokini ta‘minlash umumta‘lim maktab o‘quvchilari o‘rtasida qarovsizlik, huquqbuzarlik, jinoyatchilik va giyohvandlikning oldini olish bo‘yicha profilaktik tadbirlar majmuini o‘z ichiga oladi.

Bola tarbiyasida uning ma‘naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda oilaning o‘rni va ta‘siri beqiyosdir. Aynan oilada milliy iftihor tuyg‘usi shakllanadi. Milliy iftihor esa insondagi yuksak ma‘naviy fazilatlarni hosil qiladi. Ushbu insoniy fazilatlar esa Vatan, uning istiqboli, milliy manfaatlar bilan uzviy bog‘liqdir. Kattalarga izzat-ikrom, kichiklarga mehr, ota-onalarga e‘zoz, farzandlarga mehrmuhabbat kabi insonni inson sifatida ulug‘laydigan, ma‘naviy-axloqiy jihatdan go‘zal va barkamol qiladigan qadriyatlarimiz har bir fuqaro, ayniqsa, yoshlar qalbidan mustahkam o‘rin olishi lozim.

Ma‘lumki, xalqimiz azal-azaldan o‘zining bolajonligi, oilaparvarligi bilan ajralib turadi. Albatta, farzandga mehr qo‘yish, uning qornini to‘q, ustini but qilish bilan bir qatorda, ularni yoshlik chog‘idan boshlab tarbiya, axloq-odob, yuksak ma‘naviyat, o‘z yurtiga sadoqat kabi tuyg‘ularni shakllantirish asosida voyaga yetkazish doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Bu masalaga e‘tibor bermaslik nafaqat oila, mahallasi

uchun, balki butun jamiyat rivojiga to'sqinlik qilishi va salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligini ham ko'pgina hayotiy misollarda kuzatilgan. Zero, kishining kundalik hayoti va faoliyatida moddiy va ma'naviy asoslar har doim bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Oila va nikohning muqaddasligini anglash, oilani huquqiy asosda qurish, turli yot g'oyalarga berilib ketmaslik-dan ogoh bo'lish, ota-onaning bolalar oldidagi, farzandlarning ota-ona oldidagi burch va vazifalarini singdirishda huquqiy tarbiyaning ahamiyati katta. O'zbekiston Respublikasi Oila Kodeksining 73moddasida quyidagi qoidalar belgilab qo'yilgan:

Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalash huquqiga ega va tarbiyalashi shart. Ota-ona o'z bolalarining tarbiyasi va kamoloti uchun javobgardir. Ular o'z bolalarining sog'lig'i, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishlari shart. Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalashda boshqa barcha shaxslarga nisbatan ustun huquqqa ega. Ota-ona bolalarining qonun hujjatlarida belgilangan zarur darajada ta'lim olishini ta'min-lashi shart. Har bir bola oilada yashash va tarbiyalanish, o'z ota-onasini bilish, ularning g'amxo'rligidan foyda-lanish, ular bilan birga yashash huquqiga ega, bola manfaatlariga zid bo'lgan holatlar bundan mustasnodir. Binobarin, jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk va har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalashda oilaning roli muhim hisoblanadi. Yoshlarni "intellektual nuqtai nazardan barkamol, yoshlari bilimli, or-nomusli, vatanparvar" qilib voyaga yetkazish uchun esa ta'lim bilan tarbiyani bir-biriga uzviy tarzda olib borish kerak. Ta'lim-tarbiya tizimining bugungi kundagi asosiy vazifasi o'sib kelayotgan yoshlarni vatanparvar, zamonaviy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirgan hamda jamiyatda o'z munosib o'rnini egallashga qodir bo'lgan - komillikka intiladigan barkamol avlodni voyaga yetkazishdir.

XULOSA

Farzand tarbiyasida oilaning ijtimoiy va psixologik o'rni beqiyosdir. Sog'lom va ijobiy muhit yaratish orqali bola hissiy, aqliy va ijtimoiy jihatdan barqaror shaxs sifatida shakllanadi. Ota-ona mas'uliyati va oilaviy muloqot sifatli bo'lganda, kelajak avlodning ijtimoiy faol, mas'uliyatli va ruhiy barqaror bo'lib voyaga yetishiga zamin yaratiladi. Insonni shaxs bo'lib shakllanishida, hayotda o'z o'rnini topishi, el-yurt ichida izzat-hurmatga ega bo'lishi, yuksak axloq-odob qoidalarini o'zida mujassam etishida u yashab turgan oila va mahala asosiy poydevordir. Bu poydevorning mustahkamligi oilaviy an'analarning bardavomligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unligini ta'minlashi ota-onalar va keksa avlodning jamiyatdagi halol mehnati, oila va turmush doirasidagi shaxsiy o'rnagi, ajdodlari beradigan oqilona o'gitlari, cheksiz va samimiy g'amxo'rligiga ko'p jihatdan bog'liq. Xalqimizning shunday ezgu maqsadlarini ro'yobga chiqarish yo'lida mustaqillik yillarida Yurtboshimiz rahnamoligida ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligini zamon talablari darajasiga ko'tarish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2019 yil 31-dekabrdagi 1050-sonli qarori.
2. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. Darslik. –T.: «O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati»nashriyoti, 2010.
3. Alimova G., J. Kamolov, Sh. Abdullaeva. “Oila –mahalla –ta’lim muassasasi” hamkorligi. T., 2014. –64 b.
4. Ziyo.net